

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA O'QITISH BO'YICHA INDIVIDUAL REJA DASTURLARINI YARATISH VA O'QUV METODIK ADABIYOTLARINI MOSLASHTIRISH

Jumaboyeva Sarvinoz Mashrab qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida o'qitish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, individual ta'lim reja dasturlarini yaratish va o'quv-metodik adabiyotlarni moslashtirish jarayoni yoritiladi. Maqolada har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish usullari, maxsus texnologiyalardan foydalanish, pedagog va psixologlarning roli muhokama qilinadi. Shuningdek, o'quv materiallarini soddalashtirish, multimediya texnologiyalarini joriy etish va maxsus o'quv vositalaridan foydalanish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar ; inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, individual ta'lim dasturi, moslashtirilgan o'quv materiallari, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, maxsus metodika, ta'lim texnologiyalari, ijtimoiy moslashuv, differensial yondashuv.

Imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, uning ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshligidan ilm olishga rag'batlantirishda oila ishtiroki muhim. Shu sababli inklyuziv ta'lim jarayonida ota-onalarning ahamiyati katta. Alohida ehtiyojlari mavjud bolalarning ota-onalari farzandlari jamiyatning bir bo'lagi bo'lish huquqiga ega ekanini tushunishlari kerak.

Ba'zan imkoniyati cheklangan bolalar maktabda va tengdoshlari orasida yakkalanish, kamsitilish holatlariga uchraganda, ota-onalarning o'zi ruhan tushkunlikka tushib qoladilar. Ammo bunday vaziyatda o'zlarini tutib olishlari va farzandlarini qo'llab-quvvatlashga, ruhlantirishga harakat qilishlari kerak.

So'nggi yillarda jamiyatning nogiron kishiga ya'ni imkoniyati cheklangan shaxsga munosabati tubdan o'zgara boshladi, uni jamiyatning teng huquqli va munosib a'zosi deb tan olindi lekin baribir ham bugungi kunda imkoniyati cheklangan shaxslarning o'zining qo'shimcha muammolari bor. Odatda, oilada imkoniyati cheklangan bola tug'ilishi bilan ota-ona tashvishga tushadi va moddiy, maishiy, moliyaviy muammolari ko'payadi. Shu vaziyatda ko'pincha bola tengdoshlariga qo'shilmaslik oqibatida o'z qobig'iga o'ralib qolib ketadi. Masalan bir oilada imkoniyati cheklangan bola tug'ilsa u kamdan kam holatlarda bolani ota-ona qo'rqmasdan ta'lim tashkilotlariga qo'sha oladi. Keyingi tarafini ko'radigan bo'lsak ota-ona ko'pincha bolasi imkoniyati cheklangan bo'lganligidan uyaladi bunday

vaziyatlarda ko'pincha Bolani ota-onasi o'zim ta'lim va tarbiya beraman deb bolasini ta'lim tashkilotlariga qo'shmaydi va odamlarni ko'ziga ko'rsatmaydi bola o'zi bilan o'zi qolib ketish natijasida sezilarli darajada yomon oqibatlar kuzatiladi. Biz imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona hamkorligi qanchalik muhimligini ko'rib chiqamiz. Maktabgacha ta'lim tashkilotiga imkoniyati cheklangan bola keldi, uni guruh muhitiga moslashtirish tarbiyachi uchun juda muhim va murakkab ish bunda tarbiyachi albatta psixolog bilan hamkorlikda bolaning aynan nimadan bola qiynaladi va u nimalarga qiziqadi shularni kuzatish orqali bilib olishi kerak. Bunda ota-ona hamkorligi ham tarbiyachi va psixolog hamkorligiga birlashgan holatda bo'ladi. Tarbiyachi ota-onalar bilan tez-tez uchrashuvlar uyushtirib munozara, test, so'rovnomalar o'tkazib turilsa imkoniyati cheklangan bolalar bilan ota-onalar ishtirokida olib boriladigan har bir mashg'ulot bola uchun ahamiyatli hisoblanadi bu ota-ona uchun ham farzandining nimaga qodir ekanini anglashiga yaqindan yordam beradi va bolalarni tengdoshlari qatoridan ajrab qolmayotganligini, bolasining ta'lim olayotganini bolasining o'zi ko'rmagan xususiyatlarini anglashiga ota-ona bola uchun hamkorlik qay darajada ekanligini his qiladi va farzandi oldida uning kelajagiga zamin yaratib berish mas'uliyati yanada oshadi.

Mamalakatimizda yosh avlodni mustaqillikka o'rgatish borasida keng qamrovli amaliy ishlar bajarishga kirishildi. Bu masala O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni , Kadrlar tayyorlash milliy dasturida alohida o'rin egallaydi. Zero, har ikkala hujjatda o'sib kelayotgan yosh avlodning ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda mustaqil ishtirok etishi, ijtimoiy jarayonga faol ta'sir etishi, o'z qadri-qimmatini xis qilishi, o'zida erkin fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi dolzarb vazifalar sifatida belgilab berilgan. O'sib kelayotgan yosh avlodda shaxsiy sifatlar, xususan, mustaqillikni shakllantirish nafaqat ta'lim muassasalari va tarbiya maskanlari balki umumjamiyat vazifasiga aylanib, davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. O'z navbatida o'zlari ham deyarli ilmning turli sohalarini mustaqil holda o'rganganlar, jumladan, bobokalonimiz Alisher Navoiy o'zining "Majolisun nafois" asarida mustaqil mutolaa qilish yo'li bilan ilm cho'qqilarini egallagan donishmandlardan ko'plarining nomlarini zikr etganlar. Mazkur asarda alloma Mir Murtozning mustaqil holda ilm soxibi bo'lib etishganligini ta'riflab: "Mir Murtoz yoshdan ilm bilan mashg'uldir... Kecha tong otguncha va kunduz oqshom bo'lguncha ilm mutolaa qilur erdi",-deydi . O'z navbatida, A.Navoiy ham ilm sirlarini mustaqil holda o'rgangan. U o'zining "Muhokamatul lug'atayin" asarida yoshlik chog'ida qariyb 50 mingdan ortiq baytlarni mustaqil holda yod olganligini alohida takidlaydi. Ilg'or pedogoglar, jumladan I. G. Pestalotsi, J. J. Russo, A. Disterverglar ham bolalarda mustaqillikni tarbiyalashga alohida e'tibor berganlar. Ular o'z qarashlarida bolada shaxs sifatlarini rivojlantirishga mehnat tarbiyasining samarali ta'sirini ta'kidlaganlar. I. G. Pestalotsining «Lingard va Gertruda», «Gertruda o'z bolalarini kanday o'qitdi», «Kuzatish alifbesi», «Oqqush

ko'shig'i» asarlari shular jumlasidandir. U «Lingard va Gertruda» asarida inson nimaiki ko'lga kiritisa, bu halol mehnati orqali roxat ko'rishini Glyufi faoliyatida yoritib beradi. Pestalotsining g'oyaviy ta'limotiga ko'ra bolani har tomonlama erkin rivojlantirish bu maktabning maqsadi edi. Jan Jak Russoning «Emil yoki tarbiya to'g'risida» nomli romanida ozod Yangi odamni tarbiyalash yo'llarini ko'rsatdi. Russo bola tug'ilgan kundan boshlab iste'dodining rivojlanishi uchun yaxshi sharoit yaratish to'g'risida g'amxo'rlik qilish zarurligini aytadi. «Tarbiyachi bolaga o'zining fikr - muloxazalarini, tayyor axloqiy koidalarini majburan qabul qildirmasligi tabiatiga ko'ra, uning o'sishi va erkin rivojlanishiga imkoniyat yaratishi kerak. Tabiiy tarbiya bu – erkin tarbiyadir. Bola o'zining zararli noto'g'ri ishlari natijasini his qilishi lozim», - deb ta'kidlaydi.

R. Mavlonova: “Bolalarni qiyinchiliklarni engishga, qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida matonat va qat'iyat bilan kirishishga, boshlangan ishni chala tashlab ketmay, balki oxiriga etkazishga o'rgatish lozim. Bu o'rinda ijobiy emotsiyalar: Mehnatdan quvonish, lazzatlanish va qoniqish xissiyotlarining namoyon bo'lishi juda muximdir. Mehnatda turli psixologik xolat, aktivlik, diqqatning jamlanishi, qiziqish, mustaqil fikr yuritish, qoniqmaslik kabi tuyg'ular namoyon bo'ladi”, - deb yosh avlodda mehnat tarbiyasi orqali mustaqillikni tarbiyalash g'oyasini ilgari suradi. O.Musurmonova ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishni bir necha turlarga bo'ladi. Shulardan biri sifatida ... insonparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, muruvvat, saxovat, adolat, tinchliksevarlik, tenglik, do'stlik, o'z-o'zini anglash, erkinlik kabi ijtimoiy-siyosiy mazmundagi qadriyatlardan iborat ekanligini keltiradi. Ma'lumki, zamonaviy milliy pedagogika yo'nalishida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqdaki, ulardan ko'zlangan maqsad-uzluksiz ta'lim tizimining har bir bosqichida barkamol, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash uchun zaruriy pedagogik, psixologik shart-sharoitlarni yaratish, usul, vosita va imkoniyatlarni taxlil qilish orqali ularni zamonaviylashtirish, ta'lim texnologiyalaridan eng samarali va maqbulini tanlash va amaliyotga joriy qilishdir. Uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'inlaridan biri maktabgacha ta'lim. Maktabgacha ta'lim kanchalik o'z maqsad va vazifalarini to'laqonli bajarsa, keyingi bosqich ta'lim jarayonidan kutilayotgan natija shunchalik erishimli va samarali bo'ladi. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da: “Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga qiziqish xissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi” - deb ta'kidlangan.

Yoki qanday sharoitda va muhitda inson o'zini erkin va xur xis qiladi va bu xurlik unga nima beradi? Kabi savollarning javobi tadqiqotning ushbu bobi mazmunini tashkil qiladi. Demak, inson uchun mustaqillik bu uning o'zligini anglashi va o'zini har tomonlama namoyon qilishi deb e'tirof etish mumkin. “Inson” deb atalmish ijtimoiy tushuncha zahirida bola shaxsini ko'radigan bo'lsak, unda bolaning

mustaqilligiga ta'sir etuvchi omillar, vositalar va shartsharoitlar oila va maktabgacha ta'lim muassasidagi muhitning nechog'lik boladagi mavjud qiziqish, mayl, imkoniyatlarga yo'naltirilganligiga bog'liqdir. YA'ni mustaqillikning namoyon bo'lishi uchun zaruriy sharoit bu ta'limiy-tarbiyaviy jarayonning bolaga yo'naltirilishi. Bu esa bola tarbiyalanayotgan muhitning insonparvarlashtirilgani demakdir. Ta'lim va tarbiya jarayonining markazida bola shaxsi turar ekan, kutilayotgan natija ham bola egallagan bilim, ko'nikma va malakalar darajalari bilan tavsiflanadi. Insonparvarlashtirilgan o'quv-tarbiyaviy jarayon boladagi turfa imkoniyatlar, cheksiz qiziqishlarning namoyon bo'lishining zaruriy shartlaridandir. Insonparvarlikning inson erkinligi, uning qadr-qimmati, tarbiyasiga bog'liqligi Sharq Uyg'onish davrida Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar ta'limotlarida o'z aksini topgan. Abu Nasr Farobiy insonparvarlik, aniq maqsad sari intilish baxt-saodatga eltuvchi ekanligini ta'kidlaydi: "Inson baxt-saodat nimadaligini tushungan bo'lsa-yu, unga erishishni maqsad qilib olmasa, g'oya va hoxishiga aylantirmagan bo'lsa, unga nisbatan ozgina bo'lsa-da, shavq-zavq sezmasa, istak va muloxazasini, kuch va quvvatini boshqa narsalarga sarflasa bu qilmishlari yomon va noo'rindir... Mustaqillikning ildizi insonparvarlik, ong va faoliyat birligi, ruhiyat, nazariya va amaliyot bog'liqligi, tarbiya (uning barcha yo'nalishlari: aqliy, ahloqiy, jismoniy, xuquqiy, iqtisodiy, jinsiy, gigienik, estetik, mehnat, ijtimoiy ...) ning mavjud bo'lish tarixi va amaliyotiga borib taqaladi.

Xulosa qilib aytganda imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berishda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi yaxshi samara beradi. Hamkorlikni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o'z isbotini topdiki har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojat qilib bolaning aqliy va jismoniy tarafdin sog'lom bo'lib yetishishida hamkorlik olib borilsa albatta ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yishda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti birdek hamkorligi muhim ahamiyat kasb etishi va uning rivojlanishi, kelajagini belgilab berishi uchun turtki bo'ladi shuning uchun biz vaziyatdan kelib chiqib imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlashimiz ularga yaratilib berilgan shart-sharoitlardan foydalanishi uchun o'z hissamizni qo'shishimiz va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishimiz kerak. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan Maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik qilishda inklyuziv ta'lim muhitini guruhlarda yaratishi juda katta foyda beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 7-iyundagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6247-son Farmoni.

2. Inkluziv ta'lim konsepsiyasi – O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi, 2019.
3. UNICEF O'zbekiston bolalarni ta'limga jalb etish bo'yicha hisobot – UNICEF, 2022.
4. Oila va jamiyatda bolalarning ta'lim olishi – N. Karimova, "Ta'lim" nashriyoti, 2021.
5. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berish tizimi – Ta'lim vazirligi, 2022.
6. Mahalla institutining bolalarni ta'lim tizimiga jalb etishdagi roli – Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash markazi hisobotlari, 2023.
7. Psixologik yordam ko'rsatish va ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb etish – A. Rasulova, Toshkent, 2019.